

Hlubinková, Zuzana

Tvoření zájmen

In: Hlubinková, Zuzana. *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 227-231

ISBN 9788021052956

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124104>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TVOŘENÍ ZÁJMEN

330 Zájmena jsou zástupná slova za substantiva a adjektiva. Při nářečném výzkumu jsme se soustředili pouze na některé druhy zájmen. U motivované části zájmen se uplatňuje jak prefixace, tak sufixace. Tvoření se účastní prefixy *to-*, *toť-*, *tudy-*, *hen-*, *henkaj-*, *tam-*; *ňi-*; *ne-*, *leda(s)-*, *leci-*, *bar-/bár(s)-*, *sotvá-*, *máto-*, *kde-* a postfixy *-te*, *-to*, *-tok*, *-pak*; *-si* a *-sik*.

Zájmena ukazovací

331 Jejich funkcí je přímo ukazovat ke skutečnosti. Odvozují se předponami *to-*, *toť-*, *tudy-*, *hen-*, *henkaj-*, *tam-* a postfixy *-te*, *-to* a *-tok*.

Řada autorů nářečních monografií uvádí i ukazovací zájmeno *tofkajten/totkajten*. A. Kašík (1908, s. 63) zaznamenal též *tofkaten*.

Ukazovací zájmeno *ten* (zájmenné paradigmatické skloňování tvrdého typu) se pojí s řadou předpon, jimiž se orientace v prostoru zpřesňuje. Výrazy s prefixy *to-* (*toten*), *toť-* (*totťen*) a *tudy-* (*tudyten*) ukazují na blízké substance. Významově se od nich liší zájmeno s předponou *hen-* (*henten*). Odkazuje na substance, které nejsou v bezprostřední blízkosti. Odkazování na vzdálenější substance vyjadřuje výraz *henkajten* (předpona *henkaj-*). Na vzdálené substance ukazuje zájmeno *tamten* (předpona *tam-*). Některé formanty lze alternativně chápat také jako první členy spřežek, protože *tudy*, *toť*, *hen*, *henkaj* a *tam* se vyskytují jako samostatná adverbia.

Zájmeno *ten* se spojuje i s postfixy. Patří mezi ně *-te* (*tente*), *-to* (*ten-to*), a *-tok* (*tentok*). Srov. též § 326, 332, 334, 344.

| Výraz *tente* byl zaznamenán pouze na jižním Valašsku.

Zájmena tázací

332 Byla zachycena pouze zájmena *gdopak* a *copak*. Postfix *-pak* citově zabarvuje jejich význam. Srov. též § 326, 331, 334, 344.

| Formace tohoto typu jsme zachytili jen v západním cípu dolských dialektů.

Zájmena záporná

333 Zájmena záporná se tvoří ze zájmen tázacích předponou *ňi-* (*ňi-gdo/ňihdo/ňido*).

Disimilace artikulačního způsobu *g* (< *k*) v *γ/h* před raženou souhláskou (zvláště před *d*) nastává u zájmen (i u příslovčí) v případech jako *γdo/hdo, ňihdo* atd. U zájmen *gdo/hdo, ňigdo/ňihdo* ... a příslovčí *gde/hde, negde/nehde* ... dochází k disimilačnímu zániku *g/γ* (*h*), např. *do, ňido, de, nede, ...*, srov. J. Bělič, 1972, s. 64. A. Vašek (1967, s. 47, 66) tento jev (i u složených zájmen a příslovčí) dokládá zhruba z Kloboucka, Vsetínska a u nesloženého *kdo, kde, kdy* i z Rožnovska a zejména z východního Meziříčska. Srov. též § 311.

Podobu *ňihdo* jsme zaznamenali jen na severovýchodním Valašsku. Další podoba *ňido* je rozšířenější, vyskytuje se na Vsetínsku a Kloboucku.

Záporným protějškem tázacího zájmena *co* je *ňic*.

Zájmena neurčitá

334 Zájmena neurčitá se odvozují ze zájmen tázacích předponami *ne-*, *leda(s)-*, *leci-*, *bar-/bár(s)-*, *sotvá-*, *máto-*, *kde-* a též postfixy *-si* a *-sik*.

Neurčitost představuje význam značně členěný. Nejužívanější předponou je *ne-* (*negdo/nehdo/nedo, neco/necco, nějaký, nekerý, nečť*).

Jde o starou předponu *ne-* místo *ně-* u zájmen a zájmenných příslovčí, srov. J. Bělič, 1972, s. 44.

Podoba *necco* byla zachycena pouze na Kloboucku.

A. Vašek (1967, s. 47) volí pro zdvojenou výslovnost termín dlouhý konsonant. Podle něho má tento jev větší územní rozsah, než jsme zjistili. Zaujímá Kloboucko s přilehlým jihovýchodním Zlínskem a jihozápadním Vsetínkem.

Některá zájmena mohou vyjadřovat určitý odstín neurčitosti, např. *negdo/nehdo/nedo* označuje zcela neurčeného člověka. Naproti tomu zájmeno *gdosi/hdosi/dosi* utvořené postfixem *-si* má význam „neurčený člověk patřící do jisté skupiny“. Postfixem *-si* jsou utvořena i zájmena *cosi* a *čísí*. U zájmena *cosik* vydělujeme postfix *-sik*. Srov. též § 326, 331, 332, 344.

Předponami *leda(s)-*, *leci-*, *bar-/bár(s)-* se tvoří následující zájmena: *ledagdo/ledazgdo/ledahdo/ledado, ledaco/ledasco, ledajaký; lecido, lecco; bargdo/bárgdo/bárzgdo/bárdo, barco/bárco*. Jejich význam se z velké části shoduje, lze je charakterizovat jako „neurčitost s odstínem různosti“.

335 Útvary *ledagdo/ledazgdo/ledahdo/ledado*, *lecido* a *bargdo/bárgdo/bárzgdobárdo*, dále *ledaco/ledasco*, *lecico* a *barco/bárco* mají povahu tautonym. Znázorňujeme je na mapách č. 80–81.

Mapa č. 80 *ledakdo* (s. 223)

Zájmeno *bárgdo* se vyskytuje na celé **východní Moravě** kromě severních oblastí (v hláskové obměně *bargdo* na Kyjovsku a Zlínsku, *bárdo* na Vsetínsku a na širokém Kloboucku, *bárzgdobárdo* na západě dolských dialektů). Odvozenina *ledagdo* (SSJČ *ledakdo*, *ledakdos*) je na jižní polovině Slovácka, v západním cípu dolských nářečí (zde v podobě *ledazgdo* – SSJČ *ledaskdo* řidč.), na téměř celém Valašsku a na severovýchodním Slovácku (na Vsetínsku a Kloboucku v obměně *ledado*, na severovýchodě Valašska *ledahdo*). Ze širokého Kloboucka máme doložen sporadický výraz *lecido*.

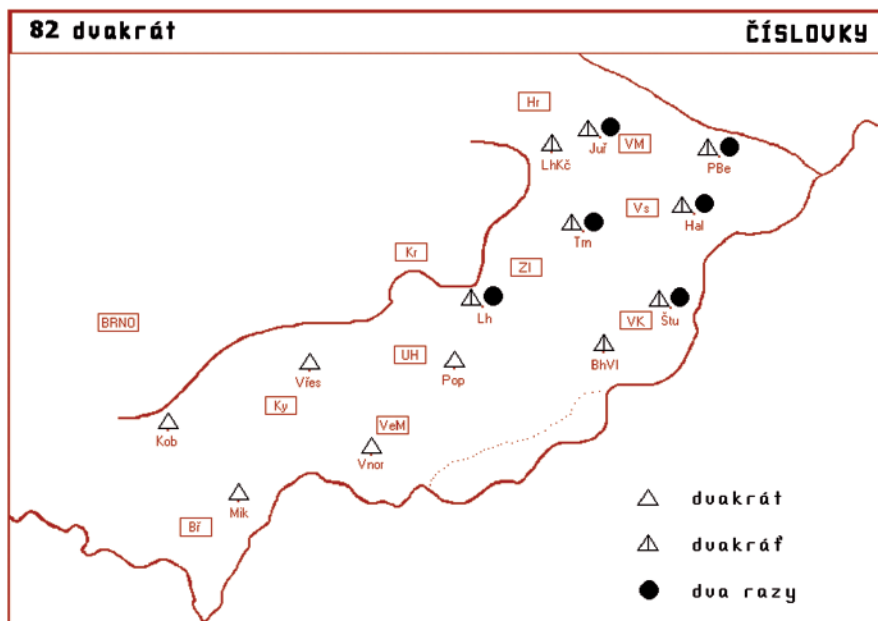
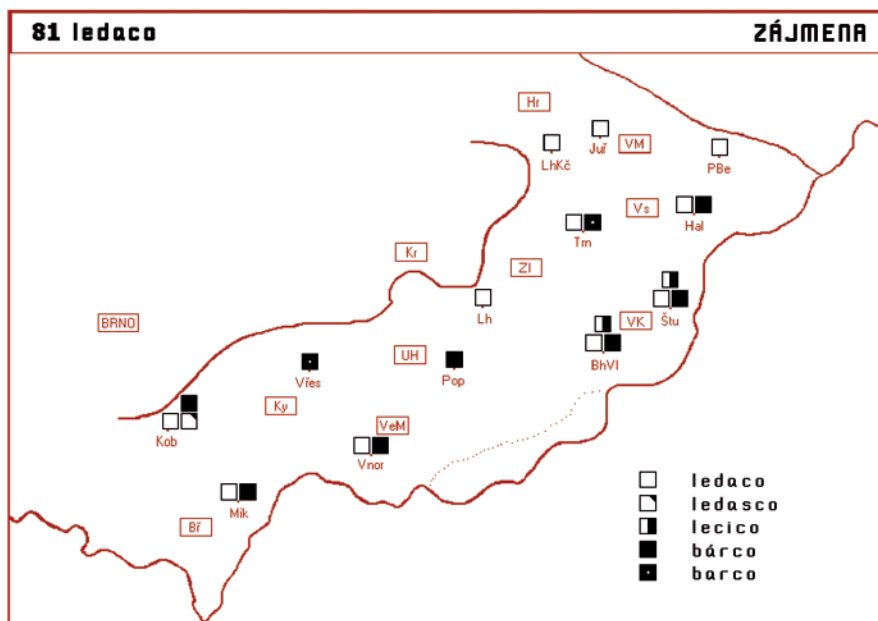
Mapa č. 81 *ledaco* (s. 230)

Na celé **východní Moravě** kromě severních oblastí byl zaznamenán derivát *bárco* (v podobě *barco* na Kyjovsku a Zlínsku). Bývá často v dubletě s odvozeninou *ledaco* (SSJČ též *ledacos*). V západním cípu dolských dialektů se vyskytuje v podobě *ledasco* (SSJČ řidč.). Tuto odvozeninu nemáme doloženu pouze z Kyjovska a Uherskohradištska. Na širokém Kloboucku bylo zjištěno ojedinělé zájmeno *lecico*.

Pochybnost o výskytu vyjadřují útvary s prefixem *sotvá-* (*sotvágdo/sotvádo*, *sotváco*) a význam „omezení výskytu“ mají formace s formantem *máto-* (*mátogdo/mátodo*, *mátoco*). Sem patří také zájmena utvořená předponou *kde-* (*gdegdo*, *gdeco*, *gdejaký*). Útvary s tímto prefixem vyjadřují téměř všeobecnou platnost.

Některé z výše uvedených formantů mohou plnit funkci samostatných slov, a proto je lze z hlediska formy alternativně pokládat i za první členy spřežek.

Odvozeniny se základem *k-* se skloňují podle vzoru *ten* (s výjimkou 7. pádu sg.), deriváty s *co* mají skloňování podle vzoru *náš*. Jako adjektiva tvrdého nebo měkkého typu se skloňují odvozeniny s *jaký*, *který*, *čí*.

ZÁJMENA – retrográdní seznam

ňic	henten	ledado	nehdo
tente	toten	sotvádo	ňihdo
čísí	toťten	nedo	lecido
cosí	tudyten	ledagdo	ňido
dosi	ledaco	sotvágdo	máľodo
gdosi	sotváco	gdegdo	bárdo
hdosi	gdeco	negdo	tento
nečí	neco	ňigdo	ledajaký
copak	necco	máľogdo	gdejaký
gdopak	lecico	bargdo	nejaký
cosík	máľoco	bárgdo	nekerý
tentok	barco	ledazgdo	
henkajten	bárco	bárzgdo	
tamten	ledasco	ledahdo	

ZÁJMENA – abecední seznam

barco	gdopak	máľoco	ňihdo
bárco	gdosi	máľodo	sotváco
bárdo	hdosi	máľogdo	sotvádo
bargdo	henkajten	neco	sotvágdo
bárgdo	henten	necco	tamten
bárzgdo	lecico	nečí	tente
copak	lecido	nedo	tento
cosí	ledaco	negdo	tentok
cosík	ledado	nehdo	toten
čísí	ledagdo	nejaký	toťten
dosi	ledahdo	nekerý	tudyten
gdeco	ledajaký	ňic	
gdegdo	ledasco	ňido	
gdejaký	ledazgdo	ňigdo	